

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2023.23>**Т. В. Барановська**

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Державного університету «Житомирська політехніка»
orcid.org/0000-0002-6471-5932

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПІДРОБКУ ГРОШЕЙ ТА ДОКУМЕНТІВ

У даній науковій статті здійснено історико-ретроспективний аналіз проблем кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти економічної системи в світі, та, виходячи з його результатів виокремлено проблеми запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, зокрема, досліджено історичні аспекти за таким видом злочину як підробка грошових коштів та документів. Проаналізовано передумови виникнення та розвитку кримінальних правопорушень, пов'язаних із підробкою різного роду документів та грошей на теренах України, відповідно зазначено, що в українських землях, як і на теренах інших європейських країнах, в обігу було немало фальшивих монет та підроблених документів, що впливало на економічний стан країн. У статті проаналізовано основні нормативно-правові акти, що передбачали кримінальну відповідальність, а саме «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., Кримінальний кодекс УРСР 1922 р. («Положення про злочини державні»), Загальносоюзний кримінальний закон 1927 р. «Положення про злочини державні», Закон СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини», 79 Кримінального кодексу УРСР 1960 р., Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів Української РСР, Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення та Митного кодексу України» від 17 червня 1992 р. № 2468-XII, указ Президії ВР України «Про відповідальність за виготовлення з метою збуту та збут підроблених купонів багаторазового використання» від 21 січня 1992 р., Кримінальний кодекс України. Історичний аспект в наукових розвідках даного виду, як і в юриспруденції загалом, відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки у цьому контексті право розглядається не просто як абстрактний комплекс норм, а як реальна складова соціального й економічного устрою суспільства, а, як відомо, історична оцінка закону є одним із перших і дієвих прийомів критичного аналізу права.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, підробка грошових коштів та документів, економічна система, Кримінальний кодекс.

Baranovska T. V. HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF LIABILITY FOR FORGERY OF MONEY AND DOCUMENTS

In this scientific article, a historical-retrospective analysis of the problems of criminal liability for committing criminal offenses against the economic system in the world was carried out, and, based on its results, the problems of preventing and countering criminal offenses were identified, in particular, historical aspects of such a crime as counterfeiting money and documents. The prerequisites for the emergence and development of criminal offenses related to the forgery of various types of documents and money on the territory of Ukraine were analyzed, accordingly it was noted that in Ukrainian lands, as well as in the territories of other European countries, there were a lot of fake coins and forged documents in circulation, which influenced on the economic condition of countries. The article analyzes the main regulatory legal acts that provided for criminal responsibility, namely the "Laws by which the Little Russian people are judged" of 1743, the Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1922 ("Provisions on State Crimes"), the All-Union Criminal Law of 1927. "Regulations on State Crimes", the Law of the USSR "On Criminal Liability for State Crimes", 79 of the Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1960, the Law of Ukraine "On Amendments and Additions to the Criminal and Criminal Procedure Codes of the Ukrainian SSR, the Code of the Ukrainian SSR on Administrative Offenses and of the Customs Code of Ukraine" dated June 17, 1992 No. 2468-XII, decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of Ukraine "On responsibility for the manufacture for the purpose of sale and sale of counterfeit reusable coupons" dated January 21, 1992, Criminal Code of Ukraine. The historical aspect in scientific investigations of this type, as well as in jurisprudence in general, plays an extremely important role, since in this context the law is considered not just as an abstract complex of norms, but as a real component of the social and economic structure of society, and, as is known, a historical assessment of the law is one of the first and effective methods of critical analysis of law.

Key words: criminal responsibility, forgery of money and documents, economic system, Criminal Code.

Постановка проблеми. Фальшиві монети підривають господарство країни, вносять безлад у грошовий обіг, призводять до тяжких фінансових криз. Об'єктом даного злочину вже виступала фінансова система держави, оскільки посягання відбувалося на систему обігу грошей у державі. Предметом цього злочину були золоті, срібні, платинові й мідні монети вітчизняного виготовлення. Об'єктивна сторона злочину становила собою дії, спрямовані на підроблення грошей. Слід зазначити, що в цей час приділяється велика увага злочинам, пов'язаним з підробкою державних кредитних паперів. При призначенні покарання за даний вид злочину враховувалась якість підробки, спосіб та ступінь суспільної небезпеки для державної грошової системи. Відповідно до історико-правового аналізу у різні періоди застосовувались різні види кримінальної відповідальності та заходи протидії фальшивомонетництву за закріпленими нормативно-правовими актами. Відслідковування та дослідження історичного положення становлення та розвитку відповідальності за кримінальні правопорушення проти економічної системи в світі. Підробка грошей та цінних паперів є серйозною проблемою для економіки та фінансової стабільності в будь-якій країні.

Аналіз останніх досліджень. Питання, які стосуються досліджуваної у статті проблематики досліджували такі вчені, як: М.Ф. Котляр, С.І. Марко, С.О. Пригов, А.М. Бойко, В. Кир'яков, К.А. Вислобоков, Ю.С. Шемшученко. Разом з тим, формування нової національної ідеї, визнання національної ідентичності вимагає висвітлення історичного контексту протидії підробці грошових коштів та документів з виокремленням власного історичного шляху.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи передумови виникнення та розвитку кримінальних правопорушень, пов'язаних із підробкою різного роду документів та грошей на теренах України слід зазначити, що в українських землях, як і на теренах інших європейських країнах, в обігу було немало фальшивих монет та підроблених документів. Україна не була винятком, оскільки більша частина її земель в різні часи входила до складу різних держав: Литви, Польщі, Речі Посполитої (кінець XIV – перша половина XVII ст.), які страждали від невпорядкованого грошового ринку. При цьому зазначимо, що фальшиві гроші поширювались головним чином на ринках країн і з «хворобливою» фінансовою системою, коли кількість грошових одиниць в обігу виходила з-під контролю влади, гроші знецінювались і псувались самою державою, а техніка карбування знижувалась до примітивної [1, с. 90]. Перші фальшиві гроші в українських землях вперше з'являються вже

у 80-х роках XIV ст. Так, в одній із грамот великого князя литовського Вітовта 1388 р. йдеться про те, що в Україні немало фальшивих монет. У Львівських, Перемишльських, Сяницьких та інших судових книгах XV ст. не раз згадуються фальшивомонетництво. Про фальшивомонетництво дізнаємося також із другого Литовського статуту 1566 р., де таємне виготовлення монет визначене як самостійний злочин [2, с. 79].

Фальшиві монети підривали господарство країни, вносили безлад у грошовий обіг, призводили до тяжких фінансових криз. Із плином часу західноєвропейські монети (особливо дрібні), якими користувалося населення України, стають все більш низькопробними. В актових джерелах XVI–XVII ст.ст. досить часто згадується про фальшиві гроші і фальшивомонетників. Виготовлення монети із додаванням неблагородних металів і виготовлення монети меншої ваги могло каратися більш м'якою мірою покарання, а, отже, ця форма злочину вважалася менш суспільно небезпечною. Слід зазначити, що в кримінальному законодавстві США й досі передбачена кримінальна відповідальність за спотворення, зменшення або фальсифікацію монет. Такі дії караються штрафом або позбавленням волі на строк до 5 років, або обома покараннями водночас.

Відповідальність за фальшування монет передбачена однією з видатних пам'яток українського права – «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. Так, у гл. 2 14-го артикула «Про фальшування монети в грошовій справі» у пункті 1 сказано, що осіб, які без дозволу правителя, на збиток державній казні, виготовляли чи псували державну монету, переробляли та обрізали, а також майстрів грошового двору, які золото, срібло та інші матеріали, що належали до грошової справи, нищили, переплавляли для свого прибутку, чекала смертна кара – горло розплавленим свинцем заливали. Така ж кара чекала осіб, які виїжджали в іншу державу і там виготовляли фальшиві гроші та випускали в обіг, чим завдавали збитків для народу. Згідно з пунктом 2 особа підлягала аналогічному покаранню за неповідомлення про фальшивомонетництво, тобто за недонесення про вчинення такого злочину. Пункт 3 виключав покарання особи, в домі якої виготовлялися фальшивки, якщо вона про це не знала. Пункт 4 звільняв від відповідальності дітей за даний злочин, а пункт 5 – від покарання осіб, які були затримані при збуті фальшивки, але вказали від кого вони її отримали [3, с. 135]. Як бачимо, в законодавстві цього періоду фігурувала норма, яка повністю звільняла від покарання суб'єкта злочину, який був затриманий при збуті фальшивих грошей, але вказав на особу, від

якої він отримав фальшивки. Отже, законодавець того часу для ефективнішої боротьби з підробленням грошей застосовував норми, які за певних обставин звільняли суб'єкта злочину від покарання. З 1769 р. у Наддніпрянській Україні з'являються паперові гроші. З цього часу можна констатувати зміну характеру аналізованого злочину, оскільки гроші із самоцінного предмету перетворилися на предмет з умовною цінністю. На початках паперові гроші підроблялись переважно малюванням. Згодом, з розвитком і удосконаленням технічного оснащення поліграфічних підприємств та введенням фотомеханічних способів виготовлення типографських кліше, отримали поширення підробки, виготовлені із залученням засобів поліграфічної техніки [4, с. 304].

Об'єктом даного злочину вже виступала фінансова система держави, оскільки посягання відбувалося на систему обігу грошей у державі. Предметом цього злочину були золоті, срібні, платинові й мідні монети вітчизняного виготовлення. Об'єктивна сторона злочину становила собою дії, спрямовані на підроблення грошей. Слід зазначити, що в цей час приділяється велика увага злочинам, пов'язаним з підробкою державних кредитних паперів. При призначенні покарання за даний вид злочину враховувалась якість підробки, спосіб та ступінь суспільної небезпеки для державної грошової системи.

Зміни в економічному житті суспільства зумовили подальший розвиток законодавства про відповідальність за підробку грошей і цінних паперів, уточнення юридичної характеристики даного злочину. Так, Кримінальний кодекс УСРС 1922 р. відніс фальшивомонетництво до особливо небезпечних державних злочинів проти порядку управління. За підробку грошових знаків, державних процентних паперів, марок та інших знаків державної оплати за умови вчинення злочину за попередньою змовою декількох осіб і з метою промислу ст. 85 даного Кодексу передбачала вищу міру покарання всім учасникам і пособникам, а за наявності пом'якшуючих обставин – позбавлення волі на строк не менше трьох років з повною ізоляцією та конфіскацією майна. За відсутності попередньої згоди – позбавлення волі на строк не менше двох років зі суворою ізоляцією і конфіскацією частини майна. Таке ж покарання передбачалося щодо осіб, винних у приховуванні цього злочину [5, с. 48]. Проте дана стаття не передбачала кримінальної відповідальності за збут підроблених предметів, виготовлення та збут іноземної валюти. Слід зазначити, що в подальшому до цієї статті вносилися зміни щодо введення найменувань нових грошових знаків (білети Державного

банку, державні казначейські білети, білети залізничного та водного транспорту і т.д.), за підробку яких також наступала кримінальна відповідальність.

З 1924 р. в українських землях у зв'язку з запровадженням радянської валюти з'явилася необхідність створення єдиної загальносоюзної фінансової системи. Підроблення грошових знаків та інших знаків державної оплати розцінювалось як спроба зруйнувати налагоджені господарські відносини країни і каралося розстрілом. «Всякий випуск на ринок фальшованих грошей може порушити всі господарські розрахунки держави, може підірвати наш червінець... через це призначається така сувора кара за спробу захитати грошово-господарський фронт» [6, с. 28].

Загальносоюзний кримінальний закон 1927 р. «Положення про злочини державні» встановив кримінальну відповідальність за фальшивомонетництво як за державний злочин. Відповідальність наступала за виготовлення і збут підроблених грошових знаків, за підробку або збут у вигляді промислу підробленої металеві монети, державних білетів державної скарбниці, квитків Державного банку Союзу РСР, державних цінних паперів, за підробку або збут у вигляді промислу підробленої іноземної валюти. Таким чином, порівняно з КК УСРС 1922 р. «Положення про злочини державні» розширило межі кримінальної відповідальності за фальшивомонетництво за рахунок доповнення предмету злочину, встановивши її за підробку або збут підробленої іноземної валюти. Проте практика застосування Закону відповідно до доктринального тлумачення (промисел розумівся в даному випадку як нажива) пішла у напрямі притягнення до відповідальності осіб, які вчинили фальшивомонетництво, як у вигляді промислу, так і без нього [5, с. 46].

Кримінальний кодекс УСРС 1927 р. (ст.ст. 56–22) за фальшування або збут у вигляді промислу фальшиві металеві монети, державних скарбових білетів, білетів Державного Банку і державних цінних паперів, а також фальшування або збут у вигляді промислу фальшиві чужоземної валюти застосовувалися вища міра покарання – розстріл з конфіскацією майна, у зв'язку з пом'якшуючими обставинами – позбавлення волі з суворою ізоляцією на термін не менше двох років з конфіскацією всього або частини майна. Ч. 2 цієї статті передбачала позбавлення волі строком до трьох років за фальшування або збут у вигляді промислу фальшивих знаків поштової оплати, квитків залізничного та водного транспорту та інших проїзних і на перевезення вантажів документів [7, с. 27]. У 1930 р. було внесено зміни до редакції ст. 56–22 КК УСРС 1927 р., якими

передбачалась кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення волі на термін не менше двох років з конфіскацією всього або частини майна за підроблювання у вигляді промислу документів на грошові вклади й вклади в цінних паперах, а також свідоцтв на грошові акредитиви. Термін «фальшування» був замінений на «підроблювання» [8, с. 259].

У березні 1937 р. у складі НКВС СРСР були створені спеціальні підрозділи для боротьби зі злочинами проти соціалістичної власності, хабарництвом й іншими небезпечними злочинами у сфері економіки. Одним з напрямів цієї роботи стала боротьба з фальшивомонетництвом [9, с. 169].

Після Другої світової війни проблема боротьби з фальшивомонетництвом у СРСР знову загострилася. Так, у цей час великого розголосу набрала справа масового виготовлення фальшивих грошей, зокрема 50-рублевих купюр 1947 р., знайдених в Одесі. 25 грудня 1958 р. був прийнятий Закон СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини», яким виготовлення з метою збуту, збут підроблених державних казначейських білетів, квитків Державного Банку СРСР, металевої монети, державних цінних паперів; іноземної валюти визнавалися злочинами, що посягають на державні інтереси всього СРСР. За вчинення останніх застосовувалися суворі покарання аж до застосування смертної кари з конфіскацією майна.

Ст. 79 Кримінального кодексу УРСР 1960 р. передбачала кримінальну відповідальність за виготовлення або збут підроблених грошей або цінних паперів встановлювала суворі покарання аж до смертної кари. До осіб, засуджених за фальшивомонетництво, не застосовувалося умовно-дострокове звільнення та не можна було замінити невідбуту частину покарання більш м'яким.

Кримінальна відповідальність передбачалася і за приховування та недонесення про фальшивомонетництво. Такі заходи, на нашу думку, були викликані не лише посиленням репресивних заходів у боротьбі з особливо небезпечними злочинами, а й необхідністю зміцнення охорони державного грошового обігу в СРСР після грошової реформи 1961 р. [9, с. 171].

Відповідно до Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів Української РСР, Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення та Митного кодексу України» від 17 червня 1992 р. № 2468-ХІІ ст. 79 КК змінено та викладено дещо в новій редакції. Своєрідним нормативним актом кримінально-правового характеру став указ Президії ВР України «Про відповідальність за виготовлення з метою

збуту та збут підроблених купонів багаторазового використання» від 21 січня 1992 р., за яким виготовлення з метою збуту, а також збут підроблених купонів багаторазового використання караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років з конфіскацією майна. Ті ж дії, вчинені повторно, за попередньою змовою групою осіб або організованою групою караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна [10]. У вересні 1996 р. введено в обіг національну грошову одиницю – гривню, купюри якої одразу ж почали підробляти фальшивомонетники. Поряд з гривнею, непоодинокі випадки підробки і іноземної валюти. [11, с. 101]. На підставі Закону України від 21 вересня 2000 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою запровадження державного контролю за здійсненням лотерейної діяльності» в ст. 79 КК України 1960 р. з'являється окрема вказівка на білети державної лотереї як предмет аналізованого кримінального правопорушення. У КК України 2001 р. законодавець перейменував, доповнив та відніс аналізовану групу кримінальних правопорушень до розділу VII Особливої частини «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності».

Висновки. Успішне дослідження проблем кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності на сучасному етапі розвитку державно-правового регулювання економіки неможливе без історико-ретроспективного аналізу досліджуваного явища. Це пояснюється не лише тим, що такий підхід став традиційним у сучасних кримінально-правових дослідженнях. Історичний аспект в наукових розвідках даного виду, як і в юриспруденції загалом, відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки у цьому контексті право розглядається не просто як абстрактний комплекс норм, а як реальна складова соціального й економічного устрою суспільства, а, як відомо, історична оцінка закону є одним із перших і дієвих прийомів критичного аналізу права. З'ясування проблем розвитку правового регулювання відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності через призму ретроспективного аналізу дозволяє виявити природу, передумови виникнення, особливості розвитку, а також зрозуміти соціальну сутність феномену даного виду правопорушень. Крім того, з'ясування досліджуваної проблеми в її історичному контексті є важливим допоміжним чинником у дослідженні стану науково-теоретичної розробки проблем відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що дає змогу дійти обґрунтованих висновків.

Література

1. Котляр М.Ф. Галицька Русь у другій половині XIV – першій чверті XV ст. Київ : Наукова думка, 1968. 144 с.
2. Котляр М.Ф. Шукачі й дослідники скарбів. Київ : Наукова думка, 1971. 132 с.
3. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / К.А. Вислобоков ; за ред. Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : НАН України, 1997. 547 с.
4. Історія держави і права України : в 2 т. / за ред. В.Я. Тація, та ін. Київ : Ін Юре, 2000. Т. 1. 648 с.
5. Марко С.І. Кримінально-правова характеристика виготовлення, зберігання, придбання, перевезення пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збуту підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2009. 220 с.
6. Пригов С.О. Злочини і кара в робітничо-селянській державі. Харків : Юридичне Видавництво Наркомюсту УСРР, 1925. 51 с.
7. Кримінальний кодекс УСРР (в редакції 1927 р. зі змінами до 1 червня 1928 р.). 4-е офіційне видання. Харків : Юридичне Видавництво Наркомюсту УСРР, 1928. 112 с.
8. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. *Офіційне видання Народного Комісаріату Юстиції*. Харків, 1930. 478 с.
9. Бойко А.М. Проблемні питання визначення об'єкта злочину у сфері господарської діяльності. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2000. Вип. 1 (12). С. 169–174.
10. Про відповідальність за виготовлення з метою збуту та збут підроблених купонів багаторазового використання : Указ Президії Верховної Ради України від 21 січня 1992 р. / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 18. Ст. 246.
11. Кир'яков В. Фальшивомонетники. *Вісник прокуратури*. 2001. № 1(7). С. 100–101.